

לאום והפער בתקשורת דיגיטאלית בישראל 2007

מִידַד אַבִּידֶר

החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה

אוניברסיטת חיפה

meidadr@gmail.com

Nation and the Gap in Digital Communication in Israel 2007

Meidad Avidar

Department of Sociology and Anthropology

University of Haifa

Abstract

The purpose of this study is to investigate ethnic differences in Internet usage in Israel. A national representative sample of 1410 respondents participated in a random phone survey. Data was analyzed using chi square and logistic regression. According to the findings Israeli Arabs are more likely than Israeli Jews to participate in chat rooms discussions, to write a blog and to download music. Israeli Jews are more likely to conduct banking operations and to send e-mails. The results are consistent with the empowerment hypothesis that suggest that the interactive features of chat rooms and blogs support minorities group needs to represent their personal and ethnic identity. Banking activities on the web and sending emails have more an instrumental nature and support the activities of members of the majority group. Directions for future research are discussed.

Keywords: Internet, internet usage, ethnic groups, Israel.

תקציר

מטרתו של מחקר זה הינה בחינת הבדלים אתניים בשימושי אינטרנט בישראל. נדגמו 1410 משיבים בעזרת סקר טלפוני רנדומאלי ומייצג. תוצאות הסקר נותחו באמצעות מבחן חי בריבוע ורגרסיה לוגיסטית. על פי תוצאות הסקר ערבים משתמשים יותר מיהודים בהורדת מוזיקה, חדרי צ'ט וכתבת בלוגים (יומני רשת). יהודים משתמשים יותר מערבים באינטרנט לשימושי בנקאות ושליחת דואר אלקטרוני. ממצאים אלו תואמים ברובם את השערות המחקר ומוסברים על ידי הבדלים במשמעות אשר קבוצות אתניות שונות מעניקות לשימוש באינטרנט. האופי האינטראקטיבי והאישי הייחודי של האינטרנט המצוי באפליקציות של חדרי צ'ט, בלוג והורדת מוזיקה מהרשת מאפשרים, ייצוג עצמי וביטוי של מרכיבים בזהותם של ערביי ישראל אשר מתקשים לבוא לידי ביטוי בחיים הציבוריים של החברה הישראלית. שימושים בנקאיים ודואר אלקטרוני הם בעלי אופי פרקטי יותר ומשמשים יותר את הציבור היהודי אשר לא חש בקושי להביע את זהותו האישית והאתנית.

מילות מפתח: אינטרנט, שימושי אינטרנט, קבוצות אתניות, ישראל.

מבוא

אחד הצירים המרכזיים ואולי המרכזי סביבו ניתן לחלק את ההגות אשר עסקה ביחס בין טכנולוגיה וחברה הינו "דטרמיניזם טכנולוגי" אל מול "דטרמיניזם חברתי" (Grint & Woolgar, 1997). על פי גישת ה"דטרמיניזם הטכנולוגי" הטכנולוגיה מתפתחת בצורה אוטונומית ואף ספונטאנית. מרגע

שהתפתחה טכנולוגיה חדשה היא מעצבת את פני החברה בלא יכולת של גורמים חברתיים להשפיע על השימוש בצורה מודעת.

מן הצד השני של המתרחש נמצאים אלו אשר דוגלים ב"דטרמיניזם חברתי" גישה זו למעשה הינה תמונת ראי של הגישה הקודמת והדוגלים בשימוש בה טוענים כי כל טכנולוגיה נוצרת בקונטקסט חברתי מסוים וניתן לכן להבין השימוש בה רק על פי קונטקסט זה (Grint & Woolgar, 1997).

הוגים נוספים ניסו לפשר בין שתי גישות אלו. על פי גישה זו המכונה הגישה הסוציו-טכנולוגית, הן הטכנולוגיה והן החברה, מעצבות ומעוצבות זו על ידי זו סימולטאנית. לא ניתן לקבוע כי גורם אחד הוא המשמעותי ביותר אלא ישנו עיצוב משותף המביא לאיזון (Grint & Woolgar, 1997).

גישור זה בין צרכי התפתחות חברתית לבין התפתחות טכנולוגית מייצר טכנולוגיות שונות ושימושים שונים לטכנולוגיות קיימות לקבוצות חברתיות שונות בהתאם לצרכיהן. על פי Merkel & Mehra (2004) קבוצות שונות באוכלוסייה מעניקות משמעות שונה לאינטרנט בהתאם לצרכיהן הייחודיים. השוני במשמעות המוענקת לאינטרנט נובעת בעיקר ממאפיינים וצרכים שונים של קבוצות אלו. Mehra & Merkel (2004) בדקו קבוצות שוליים בארצות הברית קבוצות אלו כללו מיעוטים אתניים, מיניים, מיגדריים ומשפחות בעלות הכנסה והשכלה נמוכה. הם מצאו כי קבוצות אלו משתמשות באינטרנט הרבה יותר לשם העצמה אישית וקבוצתית, האינטרנט משמש במה להתחלקות בנטל הרגשי של היותם חלק ממיעוט וכן הוא משמש על מנת לחלוק מידע פוליטי ואידיאולוגי ואף לארגן יחד פעילות פוליטית לשם שיפור מצבם. דוגמא אחת מתוך מחקרם הייתה ניסוי שנערך במחקר אודות קבוצת נשים שחורות שהקימה אתר לשם עזרה עצמית לחיים בריאים יותר. במחקר נמצא כי התקשרות בין חברי הקבוצה, העזרה ההדדית והמידע החדש שנחשף לפנייהן במהלך הניסוי אפשר תחושת העצמה גם למפעילות האתר וגם לכלל המשתמשות. הפעלת האתר גרמה לנשים השחורות תחושה של ביטחון עצמי ושל אקטיביות בחייהן. דוגמה נוספת להבדלים בשימוש בין קבוצות שונות הינה הבדלים בשימוש בין נשים וגברים (Jackson et al, 2001). בעבר נמצאו הבדלים בנגישות בין שתי קבוצות אלו אך כיום נשים משתמשות יותר באמצעי תקשורת דוגמת מייל ואילו גברים משתמשים יותר באינטרנט על מנת לחפש מידע (Jackson et al, 2001). הבדל זה הוסבר על ידי הבדלים בצרכים בין שני המינים בעוד שנשים נוטות יותר לתקשר על מנת לקיים קשרים חברתיים גברים הרגישו צורך גדול יותר במידע. כלומר המוטיבציה השונה של הקבוצות השונות הובילה לדפוסי שימוש שונים ברשת האינטרנט.

מחקר נוסף אשר התמקד בהבדלים בשימוש באינטרנט בין קבוצות שוליים לקבוצת הרוב הינו מחקרה של Nakamura (2004). היא מצאה כי שחורים בארה"ב משתמשים יותר מלבנים בחדרי צ'ט, הורדה והאזנה למוזיקה וכן כותבים יותר בבלוגים, בעוד לבנים משתמשים באינטרנט יותר למטרות של השקעה בנקאית וחיפוש מידע הקשור לתחביבים. לדידה של Nakamura, ניתן ללמוד מממצא זה כי שחורים משתמשים באינטרנט יותר מלבנים כשופר עצמי וקולקטיבי בכדי להתגבר על חוסר האיזון בייצוג התרבותי והאתני שלהם במרחב הציבורי חברתי, וגם לתקשורת בינם לבין עצמם. הלבנים לעומת זאת משתמשים ברשת לצרכים "פרקטיים" יותר, ניתן להניח כי הרשת מהווה עבורם כלי שבאמצעותו הם משפרים את מצבם החומרי. ניתן לחלק שימושים אלו לשניים עיקריים, הראשון הינו תקשורת והעברת מידע. בעזרת בלוגים, חדרי צ'ט, ושימוש במייל אלקטרוני ניתן ליצור שיח אתני זהותי ביחד עם דיון אידיאולוגי פוליטי והתארגנות פוליטית. תמיכה לכך ניתן לראות במחקרם של Mehra & Merkel (2004) שהוזכר קודם לכן וכן במאמרו של Beckles (2001) אשר מצא כי תקשורת באמצעות האינטרנט משמשת כלי לשם ארגון של פעילות פוליטיות של קבוצות שוליים שונות. מן הצד השני מוזיקה מהווה כלי שונה לביטוי זהותי. לדידה של Nakamura המוזיקה מהווה כלי להבעה של הפרקטיקה התרבותית, "תרבויות שוליות שונות משתמשות בביטויים שונים של תרבות פופולארית על מנת להביע את חזונם ולהמציא את עצמם" (Nakamura, 2004, pp 77).

בישראל נערך מחקר מועט על פערים בשימוש באינטרנט בין קבוצות אתניות (Soker, 2005). Soker מצא כי ישנו פער בכמות השימוש באינטרנט ובמחשב בין קבוצות אתניות שונות בישראל אך מחקר זה לא בדק שימושים שונים באינטרנט. בישראל קיימות שתי קבוצות אתניות עיקריות: יהודים

וערבים. הערבים כקבוצת מיעוט בישראל מהווים בדומה לקבוצת השחורים וההיספאנים בארצות הברית קבוצה פריפריאלית (אל חאגי, 1977). על פי אל חאגי (1997) ערביי ישראל מהווים "פריפריה כפולה". בנוסף להיותם קבוצת מיעוט אתני בישראל הם מהווים קבוצת שוליים בקרב העם הפלסטיני. ערביי ישראל מהווים קבוצה שולית, לא רק מבחינת מספרם, אלא גם כמיעוט ערבי במדינה אשר מוגדרת כמדינה יהודית. זהותם הלאומית אינה יכולה לבוא לידי ביטוי דרך סמליה, שפתה ומועדיה של מדינת ישראל, המונחים על ידי קבוצת הרוב היהודית. תרבותם של ערביי ישראל שונה לא רק בשפתה אלא גם בערכיה המרכזיים במחקר שנערך בשנת 1994 נבחנו קבוצות האוכלוסייה העיקריות אשר קיימות בישראל: יהודים, ערבים מוסלמים, ערבים נוצרים ודרוזים (Schwarz, 1994). מתוך ממצאיו ניתן ללמוד כי הערבים המוסלמים הנוצרים וכן הדרוזים בישראל חולקים מערכת ערכית דומה ושמרנית הרבה יותר מאשר זו של היהודים בישראל. אך למרות ההבדלים התרבותיים התקשורת מורכבת ברובה מערוצי טלוויזיה ורדיו בעברית דווקא. מבין ערוצי הטלוויזיה ישנם ערוצי תוכן בשפה הרוסית והמהרית אך אין ערוץ טלוויזיה בשפה הערבית. אמנם קיימת תחנת רדיו ציבורית אחת בשפה הערבית (רשת ד') אך היא מהווה תחנה קטנה יחסית ונטולת תקציבים אשר נוצרה על מנת לאפשר תעמולה ישראלית למדינות ערב השכנות.

מערכת החינוך אינה בהכרח מאפשרת ביטוי של הזהות הערבית בישראל. בישראל קיימת מערכת חינוך נפרדת ליהודים וערבים. התכנים במערכת הערבית שונים מאלו אשר נלמדים במערכת היהודית. ההחלטה על אילו תכנים ללמד מתקבלת על ידי משרד החינוך בו ישנו מיעוט לבכירים מהמגזר הערבי. בנוסף לכך מערכת החינוך הערבי סובלת מאפליה נמשכת בתקצבה (Coursen-Neff, 2004).

גם מן הבחינה הפוליטית ניתן לזהות את שוליותם של הערבים בישראל. אחת הדוגמאות לכך הינה כי מפלגות אשר מזוהות עם האוכלוסייה הערבית ואף מפלגות אשר קהל היעד שלהן הינו ערבי ויהודי (חד"ש) מעולם לא נבחרו להיכנס לקואליציה ולממשלה מאז הקמתה של מדינת ישראל (אתר הכנסת).

תחושתם של ערביי ישראל היא, כי הם מהווים פריפריה בישראל, מגובה גם על פי הנתונים של הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה (אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). על פי הסקר החברתי שנערך בשנת 2006 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל – ערביי ישראל מהווים 20% ממדינת ישראל. הם מרוכזים בפריפריה הגיאוגרפית, 45% גרים בצפון המדינה אל מול 11% מהיהודים. 23% בלבד מערביי ישראל הם בעלי השכלה על תיכונית לעומת 56% מהיהודים. והכנסתו הממוצעת של משק בית ערבי בישראל הינה 7,420 ₪ לחודש אל מול הכנסה ממוצעת של 13,245 ₪ במגזר היהודי. האוכלוסייה הערבית היא בעלת ממוצע גילאי נמוך יותר מאשר זו היהודית, בשל מספר לידות רב יותר; 4 לידות בממוצע לאישה ב אוכלוסייה הערבית, לעומת 2.3 בקרב האוכלוסייה היהודית.

גיל מהווה אף הוא משתנה אשר משפיע על השימוש באינטרנט. מקובל לחשוב כי הסיבה המרכזית לפער הינה כי למבוגרים קשה יותר להתמודד עם שינויים וכי המעבר הטכנולוגי דורש אדפטיביות גדולה יותר (Rice & Katz, 2003).

בהתאם לסקירת הספרות מעמיד מחקר זה לבדיקה 3 השערות:
 על פי הספרות המחקרית מיעוטים אתניים נוטים להשתמש באינטרנט לצורך תקשורת בינם לבין עצמם. ערביי ישראל מהווים מיעוט אתני בישראל בעלי מאפיינים שוליים. ניתן לכן יהיה לשער כי - **ערבים משתמשים באינטרנט בבלוים, בצ'טים ובדואר אלקטרוני יותר מאשר יהודים.**

על פי הספרות המחקרית מיעוטים אתניים נוטים להשתמש באינטרנט בצורה אשר מאפשרת להם ביטוי של הפרקטיקה התרבותית שלהם. ערביי ישראל מהווים מיעוט אתני בישראל אשר מתקשה להביא לידי ביטוי את מאפייניו התרבותיים באמצעי התקשורת הישראליים וכן להלזדהות עם סמליה היהודיים של מדינת ישראל. **ניתן לכן יהיה לשער כי ערבים יאזינו יותר למוזיקה באמצעות האינטרנט מאשר יהודים.**

על פי הספרות המחקרית קבוצות הרוב תיטה להשתמש באינטרנט יותר למטרות פרקטיות כגון השקעות בנקאיות. ניתן יהיה לשער כי יהודים ישתמשו יותר באינטרנט למטרות של השקעה בנקאית וחיפוש אחר מידע לחופשות מאשר ערבים.

שיטה

מחקר זה מציג לראשונה ממצאים מסקר שנערך בשנת 2007, נאסף באמצעות משאל טלפוני של מדגם מייצג של האוכלוסייה בישראל.¹ על הסקר ענו 1410 משיבים אשר מייצגים נאמנה את היחס הדמוגרפי בין יהודים וערבים בישראל, 20% ערבים לעומת 80% יהודים.

הסקר מכיל שאלות בנוגע למאפיינים סוציו-דמוגרפיים, עמדות הון חברתי, וכן מידע אודות כמות ושימושי אינטרנט שונים של הנחקרים.

על מנת לבדוק את השערות המחקר נערכו מבחני חי בריבוע בין המשתנים התלויים לבין השתייכות אתנית וכן התבצעה רגרסיה לוגיסטית בין המשתנים התלויים למשתנים הבלתי תלויים. המשתנים התלויים שנבדקו הם: שימושים שונים באינטרנט כולל שימוש בציט, כתיבת בלוג, האזנה למוזיקה מהרשת, מידע על חופשות, שימוש במייל ופעילות בנקאית.

בהתאם לסקירת הספרות המשתנים הבלתי תלויים שנבדקו הינם: קבוצה אתנית וכן המשתנים המפקחים: הכנסה, השכלה, גיל, ומגדר.

ממצאים

טבלה 1. התפלגות המשתנים התלויים על פי המשתנה קבוצה אתנית

פעילות בנקאית	שימוש במייל	מידע על חופשות	מוזיקה ברשת	בלוגים	ציטים	
55.4%	82.5%	52.8%	43.6%	2.5%	11.7%	יהודים
24.3%	65.8%	42.8%	69.5%	13.2%	27.6%	ערבים

המשתנים התלויים מתפלגים על פי המצופה מסקירת הספרות והשערות המחקר מלבד המשתנה שימוש במייל. יותר ערבים משתמשים בציטים, בלוגים, ומוזיקה ברשת. ואילו יותר יהודים משתמשים ברשת לשימושים פרקטיים יותר כגון, חיפוש מידע על חופשות ופעילות בנקאית וכן שימוש במייל

טבלה 2. מבחן קרמר בין המשתנה קבוצה אתנית לבין המשתנים התלויים

פעילות בנקאית	שימוש במייל	מידע על חופשות	מוזיקה ברשת	בלוגים	ציטים	קבוצה אתנית
.24***	.16***	.08*	.2***	.2***	.17***	

* p<0.05 **P<0.01 ***p<0.001

טבלה 2 מציגה מדדי חי בריבוע בין המשתנים התלויים לבין המשתנה קבוצה אתנית. ניתן לראות כי כל הקשרים מובהקים. מלבד המשתנה מידע על חופשות כלל הקשרים ברמת מובהקות של 0.001.

¹ התשובות מייצגות את אחוז האנשים אשר ענו כן על השאלות.

טבלה 3. רגרסיה לוגיסטית בין המשתנים הבלתי תלויים מגזר, הכנסה, השכלה, גיל, ומגדר למשתנים התלויים – שימוש בצ'טים, בלוגים, הורדת מוזיקה מהרשת.

מוזיקה מהרשת			בלוגים			צ'טים			
Exp(B)	.s.e	B	Exp(B)	.s.e	B	Exp(B)	.s.e	B	
0.66	0.21	-0.42*	0.18	0.38	- 1.69***	0.5	0.24	-0.68**	קבוצה אתנית(יהודים)
1.15	0.04	0.14**	0.88	0.1	-0.13	1.16	0.06	0.15**	הכנסה
1.02	0.03	0.02	1.06	0.07	0.06	1.04	0.04	0.04	השכלה
1.04	0.01	0.04***	1.02	0.02	0.02	1.01	0.01	0.01	גיל
0.62	9.67	-0.47**	0.75	0.36	-0.29	0.62	0.62	-0.48	מגדר (נשים)

* p<0.05 **P<0.01 ***p<0.001

טבלה 3 מציגה רגרסיה לוגיסטית בין המשתנה קבוצה אתנית בפקוח של המשתנים הכנסה, השכלה, גיל, ומגדר לבין המשתנים שימוש בצ'טים, בלוגים, ומוזיקה מהרשת. תוצאות אלה מאששות את השערות 1 ו 2, למרות פיקוח המשתנים הכנסה, השכלה, גיל ומגדר ישנו קשר מובהק בין המשתנה קבוצה אתנית למשתנים התלויים.

טבלה 4. רגרסיה לוגיסטית בין המשתנים הבלתי תלויים מגזר, הכנסה, השכלה, גיל, ומגדר למשתנים התלויים- חיפוש מידע על חופשות, שימוש במייל, תשלום חשבונות ופעילות בנקאית.

תשלום חשבונות ופעילות בנקאית			שימוש במייל			מידע על חופשות			
Exp(B)	.s.e	B	Exp(B)	.s.e	B	Exp(B)	.s.e	B	
3.66	0.3	1.3***	2.97	0.23	1.09***	1.21	0.2	0.19	קבוצה אתנית(יהודים)
0.82	0.04	-0.19***	0.93	0.05	-0.08	0.88	0.04	-0.13***	הכנסה
0.97	0.03	-0.03	0.83	0.04	-0.19***	1	0.03	0	השכלה
1.01	0.1	0.01*	1.03	0	0.03***	1	0	0	גיל
0.71	0.15	-3.5*	0.79	0.18	-0.23	1	0.14	0	מגדר (נשים)

* p<0.05 **P<0.01 ***p<0.001

טבלה מספר 4 מציגה רגרסיה לוגיסטית בין המשתנה קבוצה אתנית בפקוח של המשתנים הכנסה, השכלה, גיל, ומגדר לבין המשתנים, מידע על חופשות, שימוש במייל ותשלום חשבונות בנקאיים. ניתן לראות כי המשתנים שימוש במייל ותשלום חשבונות בנקאיים מובהקים גם לאחר פיקוח של המשתנים הכנסה, השכלה, גיל, ומגדר. שימוש במייל אמנם מובהק אך כיוונו הפוך מזה שנצפה בהשערה 1 יותר יהודים משתמשים במייל מאשר ערבים. לאחר פיקוח של משתנים אלו הקשר בין המשתנה קבוצה אתנית למידע על חופשות כבר אינו מובהק. לעומת זאת הקשר בין המשתנה הכנסה למידע על חופשות הינו מובהק.

סיכום

ממצאי המחקר מאששים את מסקנותיה של נאקמורה בקשר לפערים אתניים. ערביי ישראל הינם קהילה פריפריאליות בעלת מורכבות ייחודית תרבותם מזוהה עם האויב בישראל ובנוסף הם נמצאים בשוליה הן של החברה הישראלית והן של החברה הערבית. ניתן לשער כי הפערים בשימוש נובעים מחוסר איזון בייצוג התרבותי והחברתי בין יהודים וערבים בציבוריות הישראלית. האופי האינטראקטיבי והאישי הייחודי של האינטרנט המצוי באפליקציות של חדרי צ'ט, בלוג והורדת מוזיקה מהרשת מאפשרים, ייצוג עצמי וביטוי של מרכיבים בזהותם של ערביי ישראל אשר מתקשים לבוא לידי ביטוי בחיים הציבוריים של החברה הישראלית. על פי הממצאים יהודים משתמשים במייל יותר מאשר ערבים. ניתן להסביר זאת בכך כי המייל אשר משמש רבות לשימושים

עסקיים מהווה גם כן כלי "פרקטי" ונעשה בו שימוש מועט יותר ככלי תקשורת אשר מאפשר ייצוג אתני ותרבותי.

מחקר נוסף דרוש על מנת לנתח טקסטואלית בלוגים וצ'טים ובכך לבדוק אילו מרכיבים זהותיים קיימים בהם. מגבלות המחקר: במחקר לא נשאלו עמדות של הנחקרים ביחס למדינה. לכן, חסר מדד ישיר של הטענה ששוליות חברתית ומעמד של מיעוט מכוון את השימושים השונים באינטרנט.

מקורות

אתר הכנסת. <http://www.knesset.gov.il>

אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. <http://www.cbs.gov.il/reader>

אל חאגי, מ' (1997). זהות ואוריינטציה בקרב הערבים בישראל: מצב של פריפריה כפולה. **מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים**, 41 (42), עמ' 103-122.

Beakles, C (2001). Black liberation and the Internet: A strategic analysis. *Journal of Black Studies*, 31, 311- 324.

Coursen-Neff, Z (2004). Discrimination against Palestinian Arab children in the Israeli education system. *International law and politics*, 36, 749-816.

Grint, K., & Woolgar, S. (1997). *The machine at work*.

Jackson, L., Ervin, K., Gardner, P., & Schmitt, N. (2001). Gender and the Internet: Women communicating and men searching. *Sex roles*, 44 (5/6), 363-379.

Mehra, B., & Merkel, C. (2004). The Internet for empowerment of minority and marginalized users. *New Media & Society*, 6(6), 781-802.

Nakamura, L. (2004). Interrogation the digital divide. in P. N. Howard, & S. Jones (Ed.), *Society online the Internet in context* (pp. 71-85). London.

Rice, R. & Katz, (2003). Comparing internet and mobile phone usage: Digital divides of usage, adoption, and dropouts. *Telecommunications policy*, 27, 597- 623.

Schwartz, S. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural Dimensions of values. In U. Kim, H. C. Triandis, Kagitçibasi, S. Chin Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and application*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Soker, Z. (2005). Age, gender, ethnicity and the digital divide: University students' use of web based instruction. *Electronic Journal of Sociology*.